

Erdei L. Tamás

Gondolatok a hume-i okságfölfogásról

A vagy hogyan lesz az empirizmusból szubjektivizmus?

David Hume XVIII. századi angolszász filozófus legnagyobb érdeme talán, hogy *ad absurdumig* vitte és ezáltal új alapokra helyezte az újkori, Locke filozófiájában gyökerező empirikus gondolkodást. Talán ő az az empirikus, aki a legnagyobb hatást gyakorolt kortárs és későbbi racionalista gondolkodókra, így Kantra és Hegelre, egyesek szerint azzal, hogy alapvetően félreértették gondolatait, főképpen azt a tételét, miszerint nem létezik racionális hit, semmilyen hit nem alapulhat ráción. A Hume-ra jellemző pszichologizmus és szkepticizmus egészen sajátos terméke, de talán szükségszerű végpontja és zsákutcája az empirikus filozófiának.

Az egyik legizgalmasabb, és egyben legfontosabb kérdés Hume-nál az *okság* problémája. Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a gondolatmenetet.

H. hét filozófiai relációt különböztet meg: hasonlóság, azonosság, tér-idő viszony, mennyiség, minőség, ellentét, okság. Ezeket két csoportba sorolja: az első azon kategóriák csoportja, melyek csak az ideákon (ami az angolszász empirizmus számára Locke-tól Hume-ig annyit tesz: "észlelet") alapulnak, a másik, melyek megváltozhatnak az ideák változásai nélkül. Az elsőbe tartozik a hasonlóság, az ellentét, a minőség és a mennyiség, a másodikba az azonosság, a tér-idő és az okság.

Az utóbbi csoportból az első két kategória nem alapozza meg a gondolkodást:

"Sohasem szabad gondolkodásnak tekintenünk azokat a megfigyeléseket, amelyeket az azonosságot és a tér-időbeli viszonyokat illetően tehetünk."(1)

Csak az okság az, amely túlmutat a tapasztalatiság keretein, így a gondolkodást megalapozó és meghatározó lehet. Az okság fogalma tehát az emberi elme működésétől elválaszthatatlan, ám fölmerül a kérdés, hogy honnan származik.

A tárgy, a tárgyi világ, tehát az "objektivitás" is csak az okság által határozódik meg, hiszen az emberi elmétől függetlenül létezőnek gondolt tárgy önazonosságának, tárgyi mivoltában való állandóságának tudata is az okságon alapszik, mivel föl kell tételeznünk, hogy a világ akkor is változatlanul létezik és jelen van, amikor éppen nem észleljük. Ez a föltételezés azonban már túlmegey érzékeinken, vagyis elmebeli, tehát a tárgyi világ "objektivitását" is az emberi elme teremti. A tárgyak önálló és folyama-

tos létezésébe vetett hitünk különbözik a jövőre vonatkozó valószínűségi állításoktól, melyeknek egy alcsoportját alkotják az oksági következtetések.

Láttuk tehát, hogy az *okság* központi jelentőségű, hiszen túlvezet érzékeinken, éppen ezért szükséges megvizsgálni *ideájá*-nak eredetét. Hogyan tehetem ezt? H. szerint ahogyan a gondolkodást az ideák tanulmányozása teszi világossá, úgy az ideákat a benyomások vizsgálata.

Ebbéli foglalatosságában először is megállapítja, hogy az okság ideája nem a tárgyak immanens tulajdonsága. Pedig a benünk vagy rajtuk kívül létező tárgyak mindegyikének vagy oknak vagy pedig okozatnak kell lenniük. Eljut addig a radikális fölismerésig, állást foglalva ezzel az évezredek univerzália-vitában, hogy tkp. nincs is olyan univerzális, közös tulajdonság, amely egyaránt megilletne minden létezőt, amiket így közös névvel lehetne illetnünk. Ezt a megállapítását rendkívül fontosnak és modernnek tartom, mely egyenesági őse a XIX-XX. századi nyelvfilozófiáknak, és igen nagy figyelmet érdemel. De lássuk tovább H. gondolatmenetét. Ha az okozás ideáját nem a tárgyi világban kell keresnünk, hiszen az okság mindenben benne van, az objektivitás pedig nyelvi problémává és relatívvá válik, akkor az okság nem a tárgyakban van, hanem rajtuk kívül ill. "közöttük": az okság alapja valamely viszony, reláció. Milyen aspektusai vannak ennek a viszonyoknak? A következők:

1. a tárgyak egymással való érintkezése
2. az ok és az okozat időbeli egymásutánisága
3. a tárgyak szükségszerű kapcsolata
4. ugyanaz az ok látszólag mindig ugyanazt az okozatot váltja ki

Fölmerül a kérdés: mi indokolja a szükségszerűséget? Miért tekintjük szükségszerűnek az okságot a létezésben? Milyen hit, miféle vélekedés alapján nyilvánítjuk szükségszerűnek, hogy éppilyen okok éppilyen okozatokat eredményeznek?

H. kimutatja, hogy az okság szükségszerű tételezése nem intuitív és nem is demonstratív jellegű. Akkor hát min alapul? Erre így válaszol:

"A bizonyosság mindig ideák összehasonlításából és olyan relációk felismeréséből származik, melyeket nem lehet megváltoztatni, amíg az ideák ugyanazok maradnak."(2)

H. oksáfgoalma nem logikai, ahogyan az őt megelőző filozófiáké. Kimondja: tévedés az okságot logikailag szükségszerűnek tekinteni, mint ahogy az "A implikálja B-t" logikai ok-okozati viszony szükségszerű. Az okot és a következményt csak tapasztalás útján ismerhetjük meg, nem logikai érveléssel, vagy reflexióval. Ez a tapasztalás azonban nem pusztán a két, egymással oksági viszonyban álló A és B esemény tapasztalása, mivel A-ban önmagában nem találunk semmit, ami miatt létre kellene hoznia B-t. A következtetés alapja az *állandó kapcsolat*, mely a két esemény közt fenáll.

Alapkérdés: "Miért vonunk le olyan következtetéseket a tapasztalatainkból, amelyek túlmennek a tapasztalaton?"

Válasz: A tárgyak *állandó találkozása* határozza meg ok-okozati kapcsolatukat, amely mögött nincs bizonyítható szükségszerűség. A szükségszerűség benyomása csupán a *megszokáson* és a *vélekedésen* (belief) alapul. Elméletét a vélekedés definíciójával támasztja alá: "egy jelenbeli benyomásra utaló vagy azt aszociáló élénk idea". A érzete kapcsolatban van B eszméjével, így azt kezdjük hinni, hogy A kapcsolatban van B-vel. Ez valójában alaptalan. A tárgyak között *nincs* igazolható kapcsolat, s ennek feltételezése nem is következik semmiféle elvből, csupán a megszokás alapján következtetünk egyik megjelenéséből a másik tapasztalására. Ami szükségszerű kapcsolatnak tűnik számunkra a tárgyak között, az valójában a tárgyak ideái és benyomásai közötti kapcsolat: az elmét a szokás determinálja, s "ez a benyomás vagy determináció kínálja a szükségszerűség eszméjét". A szükségszerűség tehát az *elmében* létezik, nem pedig a tárgyakban. ezért elhamarkodottság azt feltételezni, hogy érzékeljük az oksági viszonyt, amikor azt hisszük, hogy érzékeljük.

H. szerint az *ok* valójában nem más mint *változatlan egymásra követezés*.

Éppen emiatt, mivel nem tudjuk, hogy van-e "objektív", az elmétől független valóság, de legalábbis rendkívül problémás a létezése, és létezésük alapján nem igazolhatók univerzális törvényszerűségei, nem lehetségesek tudományos előrejelzések sem. Csupán induktív valószínűségi állítások tehetők a természettudományokban. Kérdés: érdemes-e demonstratív igényvel fellépni a természettudományokkal szemben?

Az a föltételezés, hogy a jövő hasonlít a múltra, s ezáltal a nagyszámú tapasztalt eseményből következtethetünk a jövőre, semmiféle tudományos érven nem alapul, hanem csak "a megszokásból ered".

A szükségszerűség ideájának relativizálása mint tétel két részből áll: egy a "valóságra" és egy az elme működésére vonatkozó részből. Az első azt mondja: hogyha úgy ítéljük meg, hogy A okozta B-t, amely esemény valóban meg is történt, akkor az azt jelenti, hogy gyakran megfigyelhettük összekapcsolódásukat, vagyis hogy A-t közvetlenül követte B, és *megteremtettük* a kapcsolatot a két esemény között. Azonban nincs jogunk azt mondani, hogy A-t B-nek *kell* követnie, vagyis hogy itt valami változhatatlan törvényszerűségről lenne szó, ami ugyanúgy lesz mindig a jövőben is, ahogy a múltban volt. Amikor valaki azt mondja erre, hogy maga a Természet rendje az, amely biztosítja az állandóságot, vagyis azt, hogy ugyanazok az események mint okok, mindig ugyanazokkal a következményekkel járnak mint okozat, akkor H. válasza az, hogy a Természettel még nem magyaráztunk meg semmiféle törvényszerűséget, mivel a Természet rendje megváltozhat. Önmagában az a tény, hogy tegnap és teg-

napelőtt és azelőtt stb. "fölkelt" a Nap, egyáltalán nem jelent azt, hogy holnap is föl fog kelni. Abból, hogy egy esemény 999-szer lejátszódott, nem következik, hogy ezredszerre is le fog játszódni.

A tétel másik része így szól: A és B gyakran megfigyelt összekapcsolódása *okozza*, hogy A benyomása B eszméjét hozza létre. Tehát itt valójában az elmén belül lejátszódó folyamatokról van szó, amiknek nincs relevanciájuk azon kívül, vagyis A és B gyakori összekapcsolódása nem ad *okot*, arra, hogy jövőbeni összekapcsolódásukra szükségszerűség alapján következtessünk, legföljebb e várakozásunkat *magyarázza*.

Nos, a föntiek alapján a következő radikálisnak tűnő következtetésekre juthatunk: valójában semmi garancia nincs arra tapasztalataink alapján, hogy a világot valamely külső, de legalábbis független törvényszerűség, szabály, vagy következtetés működtetné. Sőt, egyáltalán semmi biztosítékot nem szerezhetek azt illetően, hogy értelmezésemnek bármilyen relevanciája vagy objektív alapja lenne elmém határain kívül.

Csupán abban az értelemben, hogy mivel szükségszerű az interpretáció, de lehetetlen az objektív ismeretelméleti alapozás, számomra csak saját "valóságom" adott, tapasztalataim csak számomra bírnak jelentéssel, és csak egy világ adott a számomra: a saját belső világom, másról nem tudhatok semmi bizonyosat, legfeljebb vélekedésem lehet, vagy sejtésekkel rendelkezhetem. Az empirizmus tehát ebben az értelemben megfeneklett, és szélsőséges szubjektivizmushoz, relativizmushoz vagy szkepticismushoz vezet. H. ezzel előkészíti a terepet a modernitásban a rendszerfilozófiák számára oly "veszélyes" egzisztenciálbölcseletnek.

J e g y z e t e k

¹ David Hume: Értékezés az emberi természetről (Gondolat, Bp. 1976.) 113.o.

² I.m. 119. o.